

15. *Новобранець В. А.* “Я предупредил о войне Сталина”. Записки военного разведчика. – М.: Яуза: Эксмо, 2009. – 480 с.
16. *Нуждин О.* Битва под Уманью: трагедия 6-й и 12-й армий (25 июля – 7 августа 1941 г.): [монография]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2011. – 328 с.
17. *Приказ* Ставки Верховного Главного Командования Красной Армии № 270 16 августа 1941 г. // Военно-исторический журнал. – 1988. – № 9. – С. 26 – 28.
18. *Рунов В. А.* 1941. Победный парад Гитлера. Правда об Уманском побоище. – М.: Яуза: Эксмо, 2010. – 416 с.
19. *Рунов В. А.* Удар по Украине. Вермахт против Красной Армии. – М.: Вече, 2011. – 384 с.
20. *Сборник* лиц награжденных орденом Красного знамени и почетным революционным оружием. – М.: Госвоениздат, 1926. – 303 с.
21. *Симонов К.* Уроки правды // Наука и жизнь. – 1988. – № 4. – С. 16 – 25.
22. *Судьбы* генеральские ... // Военно-исторический журнал. – 1992. – № 10. – С. 25 – 32.
23. *Тюленев И. В.* Через три войны. – М.: Воениздат МО СССР, 1960. – 256 с.
24. *Register forms for recovered allied prisoners of War.* Ponodelin Paul G. – Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. Р-9526. – Оп. 6. – Ед. хр. 1156. – Л. 23.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чорний Олександр Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми військової історії XVIII – XX століть.

УДК 94 (477.65), „1914/1915”:050

ГАЗЕТНИЙ ФОНД ДЕРЖАРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ АКЦІЙ СОЛІДАРНОСТІ ІЗ СЕРБІЄЮ 1914 – 1915 рр.

Сергій ШЕВЧЕНКО (Кіровоград)

У Держархіві Кіровоградської області зберігається комплекс періодичних видань часів Першої світової війни. Аналізуються публікації 1914 – 1915 рр. про акції солідарності із Сербією.

Ключові слова: газети, війна, солідарність, Сербія.

В Госархиве Кировоградской области хранится комплекс периодических изданий времён Первой мировой войны. Анализируются публикации 1914 – 1915 гг. об акциях солидарности с Сербией.

Ключевые слова: газеты, война, солидарность, Сербия.

The complex of periodicals of times of the First world war is stored in State archive of the Kirovograd area. Publications 1914 – 1915 years about actions of solidarity with Serbia are analyzed.

Keywords: newspapers, war, solidarity, Serbia.

Події Першої світової війни, революцій, інтервенцій, кількарязова зміна влади не сприяли збереженню документів дорадянського періоду, а отже, й повноти фондів державних архівів. За цих умов суттєво заповнити прогалини, гадаємо, можна за рахунок друкованих матеріалів, зокрема, газет. При всій своїй суб'єктивності й кон'юнктурності вони, все ж, оперативно відображали тодішні події. А якщо обійти політичні явища, ідеологічні оцінки, звернувшись до конкретних фактів щоденного життя, економічної ситуації, становища в регіонах, то засоби масової інформації з ряду проблем залишилися чи не єдиними джерелами подій тих часів. При критичному осмисленні друкованого матеріалу вони можуть

бути залучені до наукових досліджень маловідомих фактів періоду Першої світової війни. Це добре ілюструє приклад газетної збірки Державного архіву Кіровоградської області (ДАКО). Часописи, які відносно добре збереглися, дають можливість, певним чином, вивчати славистичну тематику. При цьому важливою особливістю складу друкованого фонду архіву є наявність не лише елісаветградських (Елісаветград – стара назва Кіровограда) газет, а й видань Санкт-Петербурга, Москви, Херсона, Олександрії.

Із початком воєнних дій газети були практично єдиним джерелом інформації про події у світі й державі. Друкований фонд Держархіву Кіровоградської області дає можливість проаналізувати масив повідомлень, який доходив до цього краю з центру. При цьому зауважимо, що частина видань могла не зберегтися до початку III тис., загинувши в роки революцій і воєн.

Елісаветградці, які отримували петербурзькі газети, дізнавалися про перші військові сутички між чорногорцями й австрійцями, бомбардування Белграда, маніфестації в Росії на честь царя, армії, Франції, Англії, Сербії [1], виступи сербів в австрійській армії [2], скорботу в столиці Сербії за великим князем Олегом Романовим (його брат був одружений на Олені, доньці Петра I Карагеоргієвича, який помер від рани, отриманої в бойових діях [3]), одноденний кухольний збір грошей на користь чорногорських воїнів та їхніх сімей. Останній організувався за ініціативою російсько-чорногорського товариства в Петрограді під керівництвом спеціального комітету, до якого входили столичний голова, голова товариства (граф М. Перовський-Петрово-Соловово) та його заступники (священик М. Ускокович і граф Н. Гейден [4]). Отримували в Елісаветграді й Санкт-Петербурзьке “Вечернее Время”, яке інформувало про діяльність слов’янського комітету допомоги Сербії [5].

Помітним центром слов’янської солідарності в цей час була Москва. У благодійницьких акціях брали участь вихідці з України. До правління товариства слов’янської культури, про діяльність якого регулярно інформувала московська преса, у цей час обирається майбутній керівник Української Народної Республіки Симон Петлюра. Товариство вирішило провести ряд публічних засідань з польської, української, болгаро-сербської проблематики [6]. А Петроградська міська дума виділила 50 тис. крб. допомоги сербському населенню, надала одному з міських лазаретів ім’я короля Сербії Петра й просила його доньку велику княгиню Олену, яка жила в Петрограді, прийняти заклад під свою опіку. У Києві ж влаштовувався день зборів коштів на користь Сербії та Чорногорії [7]. Київське повітове зібрання асигнувало по 500 крб. населенню Бельгії, Сербії і Чорногорії [8]. За почином групи громадських діячів Одеси тут теж створювалися комітети допомоги жертвам війни в Сербії [9].

У цей час з’являється інформація про біженців. Посол Росії у Сербії Г.М. Трубецької сповіщав у листі, що Ніш наповнений біженцями. Мирне населення, втікаючи із території, зайнятої ворогом, йшло широким потоком вглиб країни. Усі ці люди, поранені, хворі, старі, жінки та діти, були напіводягнені й напівзуті, голодні й викликали співчуття в очевидців [10].

Найпопулярнішою із елісаветградських газет був “Голос Півдня”. Із його шпальт стало відомо, що донька сербського короля Олена Петрівна взяла участь у похоронах під Москвою померлого від рани великого князя Олега Романовича (брата свого чоловіка) [11]. А до Одеси на пароплаві “Микола Другий” прибуло більше 350 громадян Росії, яких війна застала за кордоном. Вони добиралися через Сербію і Болгарію [12]. Невдовзі було повідомлено факт переходу під час бою кулеметника австрійської армії, яка відступала в Галичині, до росіян. Він їм заявив: “Живіо! Я серб! А то були мадяри” [13]. До Києва проїздом на Москву прибула група боснійських сербів, які емігрували з Австрії внаслідок терору [14]. Він розпочався практично одразу ж після вбивства австрійського спадкоємця престолу напередодні війни в Сараєво. Зокрема, у цьому місті натовп вщент зруйнував готель “Європа”, який належав зятю сербського посла в Росії М. Спалайковича Г. Єфтанову (70 років). Останнього ж ув’язнили [15, с. 41].

А “Елісаветградський день” повідомляв про бої у Сербії, полонення австрійцями 60 сербів [16], вітальну телеграму сербської університетської молоді,

яка служила в армії, своїм російським ровесникам-військовослужбовцям [17], відновлення рейсів Російсько-Дунайського пароплавства до дунайських портів [18].

Іншим повітовим центром краю була Олександрія. Мешканці повіту зі шпальт місцевих “Ізвестій” дізналися, що до Скопле, Феризовичів та Митровиці на початку вересня відправили 600 австрійських військовополонених, більшість із яких були слов’янами. У лікарнях перебувало 400 поранених громадян Австрії. Вони були розчулені добрим ставленням сербів. Діяльну участь у догляді за пораненими сербами брала дружина російського консула. За даними газети, велике враження у Сербії справило нагородження російським царем головнокомандувача сербського війська, регента, престолонаслідника Олександра Карагеоргієвича Георгіївським хрестом [19]. “Ізвестія” передрукували з “Нового Часу” інформацію про те, що дочка Карагеоргієвича Олена Петрівна працювала в госпіталі поруч із сестрами милосердя, перев’язуючи поранених [20]. Отримувана мешканцями Єлисаветградщини та Олександрійщини інформація з газет мала стимулювати традиційні ідеї слов’янської солідарності, формувати ідеологію потреби моральної й особливо матеріальної допомоги балканським єдиновірцям, насамперед сербам та чорногорцям.

З ініціативи міської управи в Москві було створено комітет із надання допомоги російським підданам, які поверталися з-за кордону на початку війни. Його увага переважно спрямовувалася на тих, хто виїжджав із Австро-Угорщини й Німеччини північним шляхом, зокрема через нейтральні Данію та Швецію. Інформацію про це отримували і в Єлисаветградській міській управі [21, арк. 9]. Іншою була ситуація в районі Середземномор’я та Адріатики. Посильну допомогу громадянам Росії тут надавала Сербія. Зокрема, до редакції “Голосу Півдня” звернувся директор Єлисаветградського 2-го комерційного училища Л. Кейль з проханням передрукувати із московських “Руських Відомостей” листа “Вдячна допомога Сербії” представника колишнього комітету допомоги в Генуї та пароплава “Катеринослав” В. Павлова. У ньому йшлося про безкоштовний проїзд через цю державу тисяч громадян Росії при поверненні на батьківщину. Обов’язок честі вимагав від них не лише компенсувати сербам гроші за квитки, а й допомогти більше. В. Павлов закликав перераховувати кошти сербському Червоному Хресту й збирати гроші на організацію летючого санітарного загону, який міг би відправитися в Сербію на бойові позиції, від “вдячних російських гостей” (пасажирів). Л. Кейль також після оголошення війни повертався в Україну територією Сербії й просив “передрукувати листа з твердою упевненістю, що й інші єлисаветградці, які проїхали через Сербію, побажають повернути свій борг героїчному народу, який був розорений війною. У сподіванні, що редакція не відмовиться відкрити передплату на користь поранених сербів, додаю до цього 25 карбованців”. “Голос Півдня” передрукував матеріал [22]. Гласний почин викликав активний ентузіазм городян. Звідтоді ця газета постійно інформує про пожертви єлисаветградців. Першим були М. Філіпок (для героїв Сербії – 1 крб.) і Н.К. Висоцька (за безкоштовний проїзд залізницею – 10 крб.) [23].

У перші місяці війни інгульчани могли допомагати союзникам із Балкан і через різні центральні й губернські фонди, благодійні організації. Влітку опікунша Херсонської общини сестер милосердя Російського товариства Червоного Хреста адресувала листа Єлисаветградському міському голові Г. Волохіну, де, крім іншого, говорилося: “Росії оголошено війну! Волею Державного Вождя Землі Руської армія і флот наші переводяться на військовий стан. Небезпека загрожує не лише одноплемінній і єдиновірній нам Сербії, але й дорогій нашій Батьківщині!”. Єлисаветградців просили організувати збір пожертв і для мобілізації лікувальних закладів [24, арк. 9]. У російських лікарнях, лазаретах згодом лікуватимуться й серби. А 1 серпня в місті отримали листа і від голови комітету з надання допомоги пораненим російським, чорногорським, сербським воїнам, їхнім сім’ям та сім’ям убитих воїнів. Цей комітет був під опікою великої княгині Мілиці Миколаївни. Він просив зібрати кошти за передплатним листом № 44645 і переказати їх до Москви на Зубовський бульвар, 27 (адреса комітету) з метою фінансування обладнання будинку для увічних солдат [25, арк. 10].

Пропаганду ідей солідарності із союзними державами вели й заклади

культури. 26 листопада в Єлисаветградському театрі Елькінда відкрилися гастролі російської опери. Перед першою постановкою “Життя за Царя” було показано картину “Велика Росія і союзні держави”. Актори зображали Росію, російського воїна, Францію, Англію, Бельгію, Сербію (автор Слав’янов), Чорногорію (Гельмі) та Японію. Усією трупкою було виконано національні гімни союзників [26]. Через кілька днів “Голос Півдня” вміщує статтю Н. Давидова “Бельгія й Сербія”, де йдеться про героїзм чисельно маленьких народів у боротьбі за свою незалежність [27].

Це викликало нову хвилю пожертвувань. У грудні правління Єлисаветградського товариства споживачів на виконання рішення загальних зборів асигнувало на допомогу Сербії 50 крб. [28]. 89 крб. 60 коп. виділили для населення балканської країни робітники заводу Ельворті [29]. Цей великий у Східній Європі виробник сільськогосподарських машин і знарядь зазнавав від війни великих збитків, зокрема, від порушення транспортних зв’язків. Приміром, було втрачено можливість використовувати дунайську артерію. Востаннє за послуги Російсько-Дунайському пароплавству розраховувалися у вересні 1914 р. [30, арк. 130]. Єлисаветградське міщанське товариство пожертвувало 5400 крб. сім’ям запасних, призваних на службу, на закупівлю теплих речей солдатам і на користь Польщі, Бельгії та Сербії [31].

Продовжували надходити й індивідуальні пожертви сербам від елисаветградців (А. Диков – 10 крб., Г. Макрюхов – 9 крб., А. Соколович – 5 крб., Зубков, В. Косовський, Л. Лук’янов, А. Де-Тилонт – по 3 крб., М.П. Дворецька, Г. Мишакова, З. Бур’янова, С. Грибанова, Г. Слабченко, Ануров (іще 1 крб. – чорногорцям), Л.Б., М. Крижановський – по 1 крб. та ін.) [32]. Як видно з цього, деякі з городян жертвували Сербії гроші анонімно, не заради озвучення власного прізвища зі шпальт газети. Причому в умовах війни виділити гроші із власного бюджету було нелегко. У грудні, скажімо, лантух цукру коштував 4 крб. 55 коп., а річна передплата “Голосу Півдня” – 8 крб. [33]. Разом до редакції останньої за середину листопада – грудень було адресовано від окремих громадян близько 200 крб.

Посол Сербії в Росії М. Спалайкович повідомляв свій уряд про регулярне отримання десятків тисяч грошових переказів від приватних осіб та організацій Росії. У свою чергу посол Росії в Сербії Г. Трубецької інформував: “Надходження пожертвувань грошима й речами було настільки великим, що нам удалося в Белграді відкрити такі ж їдальні, як і в Ніші... У Белграді було видано більше 230 тисяч обідів. Крім цього, ми послали вагон речей і гроші нашим консулам у Скоплі й Бітолі” [15, с. 156–157]. У цій допомозі була й частка центральноукраїнців.

Наступного року елисаветградці мали можливість безпосередньо спілкуватися з вихідцями із Балкан. 11.06.1915 р. 25 сербів (у т. ч. студент і лікар) проїхали місцевою залізницею. У вагоні вони співали слов’янських пісень. Під час зупинки на станції це привернуло увагу місцевих пасажирів. Підійшовши до сербів останні дізналися, що пасажирів їхали з Галичини, були жителями Боснії і вважалися в австрійському громадянстві. У зв’язку з цим їх змусили воювати проти російської армії. Як заявив один із сербів журналісту: “Ми, дізнавшись із ким нас послали воювати, вирішили перейти на бік рідних нам по духу слов’ян, що й зробили”. Вони поїхали далі в Сербію через Румунію [34].

Восени “Голос Півдня” друкує виклад розмови кореспондента “Одесских Новостей” із сербським консулом в Одесі Марком Цемовичем. У ній йшлося про готовність сербської армії хоробро захищати своє королівство. Консул висловив сподівання на допомогу з боку Греції, Англії і Франції [35]. Усе ж арабська армія під тиском переважних сил противника відступала. За нею покидали батьківщину біженці. Із “Голосу Півдня” елисаветградці дізнаються, що за інформацією із Солунь, під головуванням дружини російського консула Каля створено комітет допомоги сербським біженцям, сконцентрованих у Гевгелі (понад 10 тис. осіб) [36]. Частина біженців потрапляє до Росії. Зокрема, у листопаді через Київ до Москви направлялася група сербів, яка їхала з Румунії [37].

Наприкінці року для сербів надходили кошти від елисаветградців. 13 грудня 1915 р. загальні збори елисаветградського товариства споживачів постановили

виділити постраждалим від війни: населенню Сербії – 100 крб., військовополоненим у Німеччині й Австрії – 100 крб. [38, с. 20].

Отже, зміст газет початкового періоду Першої світової війни розкриває ідеї панслов'янської солідарності. Передусім, це стосувалося традиційного балканського союзника імперії – Сербії. В акціях моральної й матеріальної підтримки брали участь організації й громадяни, у т. ч. центральноукраїнці. Ці процеси висвітлювали місцеві та центральні газети. Показували вони й ситуацію в самій Сербії. Добре зберігшись у Держархіві Кіровоградської області, преса Єлисаветграда, Олександрії, Москви, Санкт-Петербурга є важливим джерелом періоду війни, зокрема, з проблем міжнародних, у т. ч. міжслов'янських, союзницьких зв'язків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Петербургский курьер. – 1914. – 22 июля.
2. Там же. – 31 августа.
3. Там же. – 3 октября.
4. Там же. – 9 ноября.
5. Вечернее Время (Санкт-Петербургъ). – 1914. – 28 июля.
6. Русскія Ведомости (Москва). – 1914. – 15 октября.
7. Там же. – 30 ноября.
8. Там же. – 1 декабря.
9. Там же. – 26 декабря.
10. Там же. – 17 декабря.
11. Голосъ Юга (Елисаветградъ). – 1914. – 4 октября.
12. Там же. – 10 октября.
13. Там же. – 22 октября.
14. Там же. – 31 октября.
15. Писарев Ю.А. Тайны первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914 – 1915 гг. – М.: Наука, 1990. – 218 с.
16. Елисаветградский день. – 1914. – 19 августа.
17. Там же. – 23 октября.
18. Там же. – 4 ноября.
19. Известія Александрійского Уездного Земства. – 1914. – 9 сентября.
20. Там же. – 26 сентября.
21. Державний архів Кіровоградської області (Далі – ДАКО). – Ф. 78. – Оп. 3. – Спр. 889.
22. Голосъ Юга. – 1914. – 12 ноября.
23. Там же. – 15, 20 ноября.
24. ДАКО. – Ф. 78. – Оп. 1. – Спр. 570.
25. Там само. – Спр. 578.
26. Голосъ Юга. – 1914. – 26 ноября.
27. Там же. – 30 ноября.
28. Там же. – 11 декабря.
29. Там же. – 17 декабря.
30. ДАКО. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 254.
31. Голосъ Юга. – 1914. – 18 декабря.
32. Там же. – 11, 19, 21–23, 29, 30 декабря.
33. Там же. – 21 декабря.
34. Голосъ Юга. – 1915. – 12 июня.
35. Там же. – 1915. – 4 октября.
36. Там же. – 4 ноября.
37. Там же. – 15 ноября.
38. Отчётъ Елисаветградского Общества Потребителей за пятнадцатый операционный годъ (с 1-го іюля 1915 года по 1-е іюля 1916 года). – Елисаветградъ: Типографія Елисаветградского Уездного Земства. – 1916. – 33 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевченко Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всевітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: міжнародні зв'язки України, регіональна історія ХХ ст.